

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ПРИ ФОРМУВАННІ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ТА СТАРШОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

Стаття присвячена проблемі формування іношомовної граматичної компетентності в учнів основної та старшої шкіл на основі науково обґрунтованих принципів. Комплексне дотримання цих принципів забезпечує високу ефективність формування граматичної компетентності. Сформульовано методичні рекомендації щодо реалізації цих принципів на всіх етапах роботи. Автором розроблено пам'ятку для вчителів, яка розкриває алгоритм його дії у процесі навчання граматики з урахуванням вказаних принципів навчання.

Ключові слова: граматична компетентність, принципи навчання, етапи формування граматичної компетентності, пам'ятка для вчителів.

У сучасній методиці навчання іноземних мов розроблено різноманітні методики формування граматичної компетентності (ГК), спрямовані на задоволення різних практичних потреб студентів. Проте, навіть за наявності значної кількості підручників і навчальних посібників, недостатнє розуміння студентами та вчителями-початківцями механізмів функціонування ГК, а відтак базових принципів її формування значною мірою знижує результативність цієї роботи.

На попередньому етапі нашого дослідження [2] було встановлено, що принципи навчання іноземних мов є предметом багатьох досліджень, проте принципи формування ГК в учнів основної та старшої школи концептуально та у комплексі не розглядалися. Аналіз літератури з проблеми [1, с. 395-396; 3; 4, с. 73-82; 5, с. 221-228; 6, с. 48-52; 7, с. 440-466; 8, с. 47-75; 9, с. 40-54; 11, с. 28-34; 12, с. 38-47; 13, с. 147-174] дозволив визначити групи та принципи, яких доцільно дотримуватись під час формування ГК в учнів, а саме:

- 1) загальнодидактичні: виховного навчання, науковості, наочності, активності, свідомості, доступності і посиленості, міцності;
- 2) методичні: комунікативності, урахування рідної мови, взаємопов'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності, поетапності формування навичок та розвитку вмінь;
- 3) спеціальні методичні: системності, концентризму, мінімізації.

Це друга стаття, в якій висвітлюються результати дослідження зазначеної проблеми. **Мета** цієї статті – дослідити шляхи реалізації принципів навчання іноземних мов при формуванні граматичної компетентності в учнів основної та старшої шкіл. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

- 1) сформулювати рекомендації щодо реалізації визначених принципів на всіх етапах формування граматичної компетентності;
- 2) розробити пам'ятку для вчителів, що розкриває алгоритм дій учителя в процесі навчання граматики з урахуванням принципів навчання.

В сучасній вітчизняній методиці широко застосовується трьохфазний алгоритм формування іношомовної компетентності, в тому числі й граматичної, який ґрунтується на виділених С. П. Шатіловим етапах формування мовленнєвих навичок [13, с. 29-30]:

1. Орієнтовно-підготовчий етап, коли учні знайомляться з новим мовним явищем та виконують первинні мовленнєві операції за зразком з опорою на правило або без нього. Таким чином створюється орієнтовна основа як необхідна умова формування навички. Характер орієнтування може бути практичним або усвідомлено-теоретичним. У першому випадку, виконуючи мовленнєву дію, учень орієнтується в новому матеріалі інтуїтивно. В другому випадку – разом із явищем учням повідомляється чи учні самі формулюють правило.

2. Стереотипно-ситуативний етап, коли починається автоматизація операцій в тотожних або аналогічних ситуаціях, відбувається стереотипізація шляхом багаторазового виконання учнями операцій за аналогією.

3. Варіююче-ситуативний етап, коли відбувається подальша автоматизація мовленнєвих операцій, формування гнучкості навичок шляхом виконання дій у варіативних мовленнєвих ситуаціях.

Відтак, у відповідності до етапів формування компетентності при навчанні Г вчитель має забезпечити:

- ознайомлення з граматичним матеріалом;
- тренування у використанні граматичного матеріалу за аналогією;

– практику у спілкуванні шляхом виконання діяльності аудіювання, читання, говоріння та письма на основі автоматизованих на попередньому етапі операцій розуміння нового граматичного матеріалу чи його використання.

Виходячи із сутності етапів, можна стверджувати, що на етапі ознайомлення учні набувають граматичні знання, на етапі тренування формуються граматичні навички, а на етапі практики у спілкуванні граматичні навички функціонують як автоматизовані операції мовленнєвих умінь.

Далі розглянемо зміст вказаних етапів формування ГК з точки зору реалізації згаданих принципів.

Ознайомлення з новим граматичним матеріалом починається з його демонстрації. Згідно принципу комунікативності вчитель має презентувати новий граматичний матеріал у контексті: для активного граматичного матеріалу це може бути діалог або монолог, для пасивного – науково-популярний чи публіцистичний текст або сюжетна розповідь. Контекст має бути цікавим, "цупким", щоб одразу закласти міцну асоціативну основу. З іншого боку, контекст має бути яскравим щодо демонстрації функції граматичної структури, містити достатню кількість речень із новою граматичною структурою, щоб учні змогли самостійно визначити функцію / значення граматичної структури та її форму. Учні мають бути зорієнтовані на аналіз нової граматичної структури відповідним завданням. Так можна створити передумови для реалізації принципів активності та свідомості. Вчителю слід потурбуватися про те, щоб у контексті при першій зустрічі з новою граматичною структурою вона не використовувалась одразу в усіх функціях, контекст не містив незнайомих лексичних одиниць, що суперечить принципу посиленості / доступності.

Пояснення – наступний крок на першому етапі – передбачає усвідомлення та зображення нової граматичної структури. За допомогою евристичної бесіди – розташованих у логічній послідовності навідних запитань – вчителю слід заохотити учнів до осмислення граматичного явища і самостійного формулювання правила. Таким чином учень стає суб'єктом навчального процесу, активним його учасником. Реалізуються принципи свідомості, активності та виховного навчання. З метою міцного та системного засвоєння граматичних знань треба зобразити граматичну структуру якомога більшою кількістю способів: за допомогою зразків мовлення, схем, таблиць, когнітивних метафор тощо. Треба також порівняти нову граматичну структуру з еквівалентною в рідній мові (перенос) або вказати на відсутність прямого еквіваленту і згадати шляхи передачі граматичного значення засобами рідної мови, щоб попередити міжмовну інтерференцію. Так реалізується принцип урахування рідної мови. Також слід порівняти її з іншими засвоєними структурами іноземної мови, щоб запобігти внутрішньомовній інтерференції. Це сприяє розвитку мовної та мовленнєвої спостережливості, "чутливості" до явищ іноземної мови, що реалізує принцип виховного навчання. В результаті, учні мають отримати чітке уявлення про набір граматичних сигналів, їх комбінації у різних типах речень, що передають певне граматичне значення.

У сучасних підручниках англійської мови інформація про нові граматичні структури часто подається англійською мовою, що суперечить принципу доступності / посиленості. Проте вчитель не може проігнорувати підручник з кількох причин. По-перше, підручник є основним засобом навчання, і учень має навчитися раціонально користуватися ним. Це сприяє реалізації принципу виховного навчання, розвиває автономність учнів. По-друге, граматичний коментар у підручнику може містити важливу інформацію про граматичну структуру, яку контекст неспроможний продемонструвати в повній мірі. По-третє, порівнюючи самостійно вилучені граматичні знання з поданими у граматичному коментарі, вони продовжують вчитися цілісно та системно засвоювати граматичні знання.

Сутністю етапу тренування є вправлення учнів з метою засвоєння граматичних сигналів, що мають певне значення. Принципи доступності / посиленості та поетапного формування навичок і розвитку умінь вимагають поступового нарощування труднощів, а відтак, слід пропонувати спочатку рецептивні вправи, а далі рецептивно-репродуктивні та продуктивні. Легше виконувати рецептивно-репродуктивні вправи на друкованій основі, складніше – на слух. Виправданим є виконання спочатку мовних, потім умовно-мовленнєвих і мовленнєвих вправ, оскільки при виконанні мовних вправ увага концентрується на формі, умовно-мовленнєвих вправ – на формі та значенні, а виконання мовленнєвих вправ вимагає максимальної концентрації уваги на смислі з мінімальним контролем за граматичною формою висловлювання.

При визначенні послідовності вправ слід зважати на складність операції, що автоматизується. Доцільно, з цієї точки зору, спочатку імітувати зразок мовлення, потім – розширити його чи підставити в нього інший елемент, а затім – трансформувати його. Так реалізується принцип концентризму. Оскільки учні виконують однотипні операції за аналогією, доречно дати приклад виконання, що дає учням чіткі орієнтири, робить завдання посильним. Принцип доступності / посиленості також передбачає визначення доцільної послідовності опанування граматичного матеріалу. Так, навчання Present Perfect, безумовно, передбачає спочатку вправи на засвоєння форми Past Participle неправильних дієслів. А отже, навчання подібних граматичних структур має починатися з рівня слова. Нарешті, згідно принципу доступності / посиленості, вправи мають містити відомі лексичні одиниці. Це правило однієї труднощі.

Принцип міцності вимагає виконання учнями достатньої кількості вправ, щоб автоматизувати навичку. Але слід пам'ятати і про різноманітність вправ, інакше можна втратити інтерес учнів та динаміку процесу формування навичок.

На етапі тренування слід дотримуватись певних правил з огляду на принцип комунікативності. Безумовно, особливістю формування граматичних навичок є необхідність виконання і певної кількості мовних прав, проте за можливістю слід надавати їм мовленнєву спрямованість шляхом:

а) формулювання мовленнєвого завдання, яке містить комунікативну задачу, наприклад, замість "Поставте загальне запитання до речення" – "Висловіть свій сумнів, використавши загальні запитання", замість "Поставте речення у заперечну форму" – "Висловіть незгоду" тощо.

б) наповнювати вправи актуальним для учнів змістом і пропонувати таке мовленнєве завдання, яке дозволяє учням висловити себе особистісно.

Такі прийоми, до того ж, дозволяють активізувати розумову та емоційну діяльність учнів.

На етапі практики у спілкуванні сформовані граматичні навички мають функціонувати інтегровано з іншими навичками в межах мовленнєвих умінь читання, аудіювання, говоріння та письма, що відповідає принципам комунікативності та взаємопов'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності. Принцип комунікативності вимагає формулювання мовленнєвого завдання до читання та аудіювання, а говоріння та письмо мають відбуватися на основі комунікативної ситуації, яка чітко визначає комунікативні цілі, ролі комунікантів тощо. Зважаючи на те, що в реальному спілкуванні комуніканти реалізують особистісно значущі наміри, учням слід пропонувати ситуації, які співвідносяться з їхнім життєвим досвідом. Перевагу слід надавати не суто інформативним текстам, а таким, що піднімають проблеми цінностей, людських стосунків, і на їх основі будувати спілкування учнів.

Мовленнєва діяльність відбувається ефективніше за умови інтенсивної розумової діяльності, а відтак, під час практики у спілкуванні в основі комунікативних завдань слід використовувати рольову гру та проблемні завдання, що підвищує активність учнів. Мовленнєво-розумова діяльність підвищується на етапі спілкування, якщо під час продукування власного мовлення учні користуються штучними опорами, які організують мовлення, та природними опорами, які збагачують зміст спілкування. Таким чином, на цьому етапі реалізуються принцип доступності / посильності та принцип наочності. З огляду на принцип доступності / посильності доцільною для засвоєння активної граматики є послідовність, що передбачає спочатку читання та аудіювання текстів (читання легше за аудіювання), що містять новий граматичний матеріал, а потім використання його у продуктивних видах мовленнєвої діяльності, якщо відбувається формування репродуктивних граматичних навичок.

Беручи викладене до уваги, сформулюємо пам'ятку – алгоритм дій учителя в формі запитань, на які він має дати відповіді під час навчання граматики.

Пам'ятка для вчителя

На що слід зважати вчителю, під час навчання граматики?

Етап	Принцип	Запитання
I. Ознайомлення: 1.1. Демонстрація	1) <i>комунікативності</i>	1) До якого мінімуму відноситься нова ГС – активного чи пасивного? В якому контексті я запропоную новий ГМ – діалозі, монолозі, листі, розповіді чи науково-популярному тексті?
	2) <i>наочності та концентризму</i>	2) Чи може слугувати демонстраційний контекст зразком для подальших висловлювань учнів при навчанні активної граматики?
	3) <i>активності та міцності</i>	3) Наскільки цікавим і зрозумілим для учнів є зміст тексту?
	4) <i>свідомості</i>	4) Наскільки яскраво він демонструє функцію та форму ГС? Чи зможуть учні самостійно здогадатись про функцію та форму ГС? Чи достатню кількість речень містить контекст? Які підказки можуть використати учні для самостійної здогадки? Яке завдання я поставлю до прослуховування / читання тексту, що демонструє нову ГС?
	5) <i>доступності / посильності</i>	5) Чи не завеликим є контекст? Чи не забагато часу він потребує? Чи не містить він незнайомих лексичних одиниць, що заважають розумінню? Як сприймають учні текст – шляхом аудіювання чи читання?

Етап	Принцип	Запитання
<p>I. Ознайомлення: 1.2. Пояснення</p>	<p>1) <i>свідомості та системності, активності та виховного навчання</i></p> <hr/> <p>2) <i>урахування рідної мови</i></p> <hr/> <p>3) <i>концентризму, системності та міцності</i></p> <hr/> <p>4) <i>мінімізації та посильності</i></p>	<p>1) Які запитання та в якій послідовності я поставлю учням, щоб заохотити їх до аналізу нової ГС та її усвідомлення? Хто врешті-решт сформулює правило – я чи хтось із учнів? Яку додаткову інформацію я повідомлю учням? Якими іншими способами слід зобразити ГС? Яка інформація про нову ГС міститься у підручнику? Якою мовою подається? Яке завдання для роботи з граматичним коментарем у підручнику я поставлю учням: – Самостійно опрацювати вдома? З якою метою? – Прочитати на уроці та перекласти РМ, якщо коментар подається ІМ? – Вивчити коментар та визначити ту інформацію, яку не було актуалізовано за допомогою демонстраційного контексту?</p> <hr/> <p>2) Яку роль відіграє рідна мова у засвоєнні ГС – слід сподіватися на перенесення чи попередити інтерференцію? Хто проведе порівняння нової ГС зі структурами рідної мови – я чи учні з моєю допомогою? На якому етапі пояснення учні проаналізують нову ГС з точки зору рідної мови: – після аналізу ГС та формулювання правила? – після аналізу ГС, формулювання правила, запису правила, схем? – після аналізу ГС, її зображення різними способами та вивчення граматичного коментаря в підручнику?</p> <hr/> <p>3) Які інші ГС ІМ схожі на нову ГС? Чим вони відрізняються?</p> <hr/> <p>4) Наскільки "дозовано" формуються граматичні знання учнів? Чи не мають учні засвоїти надто багато інформації про нову ГС? Чи вистачить у мене часу на цьому уроці організувати тренування засвоєних знань та хоча б невелику практику у спілкуванні?</p>
<p>II. Тренування</p>	<p>1) <i>доступності / посильності та поетапного формування навичок і розвитку вмінь</i></p> <hr/> <p>2) <i>міцності</i></p> <hr/> <p>3) <i>концентризму</i></p>	<p>1) Чи слід запропонувати учням вправи для засвоєння граматичних сигналів спочатку на рівні слова, словосполучення? Чи слід одразу почати з рівня речення? Чи слід спочатку запропонувати рецептивні вправи для засвоєння активного граматичного матеріалу? Чи можна одразу пропонувати рецептивно-репродуктивні вправи? Скільки вправ на друкованій основі слід запропонувати учням, перш ніж перейти до вправ, що передбачають сприйняття на слух? Які репродуктивні вправи слід виконати учням – в імітації, підстановці, доповненні, тощо?</p> <hr/> <p>2) Чи достатню кількість тренувальних вправ виконали учні для засвоєння певних операцій?</p> <hr/> <p>3) Які типи та види вправ доцільно запропонувати учням на цьому уроці, а які – на наступному/них?</p>

Етап	Принцип	Запитання
	<i>4) комунікативності</i>	4) Наскільки комунікативно спрямованими є вправи? Чи завдання дають учням уявлення про мовленнєві наміри, які вони реалізують? Чи наповнені тренувальні вправи актуальним для учнів змістом – у них йдеться про учнів, їхнє життя, уподобання, про цікаві учням явища, події, людей? Чи можуть учні себе особистісно висловити?
III. Практика у спілкуванні	<i>1) доступності / посильності та взаємопов'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності</i>	1) При навчанні активної граматики слід почати з читання чи аудіювання текстів? Чи особливості ГС дозволяють перейти після тренувальних вправ до продукування мовлення, наприклад, на основі демонстраційного контексту як зразка? Чи слід запропонувати штучні опори для продукування мовлення? При навчанні пасивної граматики який вид мовленнєвої діяльності я запропоную першим – читання чи аудіювання? Наскільки зрозуміло, чітко та лаконічно сформульовано завдання-інструкції до вправ?
	<i>2) комунікативності</i>	2) Наскільки актуальними для учнів є комунікативні ситуації з точки зору змісту спілкування? Чи використовуються природні опори при продукуванні діалогів, монологів, листів, тощо?
	<i>3) міцності</i>	3) Наскільки концентровано відбувається використання нової ГС за запропонованою комунікативною ситуацією? Чи використовуються інші ГС?
	<i>4) активності</i>	4) Наскільки різноманітними є режими? Чи використовується парне, групове, колективне спілкування? Чи застосовуються рольова гра та проблемні завдання у комунікативних вправах?

Таким чином, ми дійшли висновку, що формування іншомовної граматичної компетентності учнів основної та старшої загальноосвітніх шкіл відбуватиметься успішно за умови комплексної реалізації указаних принципів навчання на всіх етапах її формування. На практиці сфокусувати увагу на широкій номенклатурі принципів та прийомах їх системної реалізації дозволяє розроблена нами пам'ятка вчителів.

Використані джерела

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Історія. Теорія : підручник [для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 552 с.
2. Богушевич Н. В. Принципи навчання іноземних мов при формуванні граматичної компетенції в учнів основної та старшої загальноосвітньої школи / Н. В. Богушевич // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка [Текст]. Вип. 131 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка ; гол. ред. Носко М. О. – Чернігів : ЧНПУ, 2015. (Серія : Педагогічні науки). – С. 11–15.
3. Ведель Г. Е. Методические принципы и их методическая обусловленность / Г. Е. Ведель // Иностранные языки в школе. – 2002. – № 6. – С. 17–18.
4. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам : пособие для учителя / Н. Д. Гальскова. – М. : АРКТИ, 2000. – 165 с.
5. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
6. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підруч. [для студентів вищих навч. закл.] / [О. Бігич, С. В. Гапонова, Г. А. Гринюк та ін.]; керівн. автор. кол. С. Ю. Ніколаєва. – [2-е вид.] – К. : Ленвіт, 2002. – 328 с.
7. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс : учебник [для студ. пед. вузов] : В 2-х кн. / И. П. Подласый. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1 : Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.
8. Рогова Г. В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе : пособие для учителя / Г. В. Рогова, И. Н. Верещагина. – М. : Просвещение, 1988. – 224 с.

9. Рогова Г. В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Г. В. Рогова, Ф. М. Рабинович, Т. Е. Сахарова. – М. : Просвещение, 1991. – 287 с.
10. Скляренко Н. К. Методика формування іншомовної граматичної компетенції в учнів загальноосвітніх навчальних закладів / Н. К. Скляренко // Іноземні мови. – 2011. – № 1. – С. 15–25.
11. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам : Базовый курс лекций : пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е. Н. Соловова. – М. : Просвещение, 2002 – 239 с.
12. Шатилов С. Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе : учеб. пособие [для студентов пед. ин-тов по спец № 2103 "Иностр. яз."] / С. Ф. Шатилов. – [2-е изд., дораб.]. – М. : Просвещение, 1986. – 223 с.
13. Щукин А. Н. Обучение иностранным языкам : Теория и практика : учеб. пособие [для преподавателей и студентов] / А. Н. Щукин. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Филоматис, 2006. – 480 с.

Сибиль Н. В.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПОВ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ГРАММАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧЕНИКОВ ОСНОВНОЙ И СТАРШЕЙ ШКОЛ

Статья посвящена проблеме формирования иноязычной грамматической компетентности у учеников основной и старшей школ на основе научно обоснованных принципов. Комплексная реализация этих принципов обеспечивает высокую эффективность формирования грамматической компетентности. Сформулированы методические рекомендации по реализации этих принципов на всех этапах работы. Автором разработана памятка для учителя, которая раскрывает алгоритм его действий в процессе обучения грамматике с учетом указанных принципов обучения.

Ключевые слова: грамматическая компетентность, принципы обучения, этапы формирования грамматической компетентности, памятка учителю.

Sibil N. V.

APPLYING THE PRINCIPLES OF TEACHING WHILE DEVELOPING THE GRAMMATICAL COMPETENCE OF MIDDLE AND HIGH SCHOOL STUDENTS

Modern methodology of EFL teaching provides teachers with different patterns of teaching grammar for various academic needs of schoolchildren. Nevertheless, novice teachers may underestimate the essence of grammar competence development, in particular the principles that should be followed. This often results in a low effectiveness of their efforts. Our previous research has shown that textbooks on methodology of teaching FL hardly ever describe a complete range of such principles, as well as the ways of applying them at every stage of teaching grammar. We singled out such principles, and specified a number of general rules that teachers should follow while teaching grammar.

This article focuses on the ways and techniques of applying these principles at the three stages of teaching grammar (presentation, practice, and performance). While presenting new grammar, the teacher should first of all apply the p. of communicativeness and the p. of regarding the learner's native language. To make a schoolchild the subject of learning it is also important to teach them through their awareness and active learning with the use of lots of various visual aids. Practice must be based on the p. of gradual build-up of complexity of actions with the new grammar performed by schoolchildren, the p. of concentric learning, the p. of lasting and the p. of integrated teaching aspects and skills. Performance presupposes domination of the p. of communicativeness through providing schoolchildren with reading and listening tasks aimed at comprehension and personal evaluation as well as with speaking and writing tasks aimed at producing personalized content. The p. of accessibility of the communicative content, the p. of active learning, the p. of visualization and the p. of gradual built-up of complexity are of no less value on this stage.

The article also offers tips for teaching that contain a range of questions for the teacher to answer while developing schoolchildren's grammatical competence.

Key words: grammatical competence, principles of teaching, three stages of developing grammatical competence, tips for teaching.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2017.